

Ἐν Ρώμῃ ἐβασίλευεν ὁ θάνατος τοῦ πνεύματος, ἀλλ' ἐκυ-
ριάρχει ὄντως ἡ βασιλεία τῶν αἰσθήσεων, ἧς ὁ πρῶτιστος τῶν
ἀντιπροσώπων ἦτο ὁ μέγας ἐκεῖνος ἀμαρτωλὸς Πάπας, ὃν
ἀπηθανάτισεν ἡ ἱστορία ὡς Λέοντα τὸν δέκατον. *Leid und
Seele lagen da todt* (1), ἔλεγεν ὁ Λούθηρος, λαλῶν περὶ τῆς
Ρώμης ἐν τῇ γραφικῇ αὐτοῦ γλώσσει. Εἶχε μεταβῆ ἀπὸ
τῆς Βιττεμβέργης, ἐνθα διετέλει ἀπὸ τινος χρόνου καθηγη-
τῆς, εἰς τὴν νέαν ταύτην Βαβυλῶνα τοῦ Καθολικισμοῦ, ἐλπί-
ζων ἰσως νὰ εὔρη ἐκεῖ τὴν γαλήνην τῆς συνειδήσεως κατὰ
τοῦ ἐνοχλοῦντος αὐτὸν πειρασμοῦ τῆς ἀποστασίας. Ἡ θεὰ
τῆς αἰωνίας πόλεως διέλυσε πᾶσαν ἀμφιβολίαν καὶ ἐκρά-
τυνέ τὰς σκέψεις περὶ τῆς κατεπειγούσης Μεταρρυθμίσεως.
Λέων ὁ δέκατος ἦτο κατὰ τύπους μόνον Καθολικός, ἀλλὰ
κατ' οὐσίαν Ἐπικούρειος· ὁ κλῆρος ἠκολούθει ἐν τῇ βίῳ
αὐτοῦ τὸν ἀμαρτωλὸν τοῦτον, ἀδιαφορῶν πρὸς πᾶσαν ὀρη-
σκευτικὴν ὑποχρέωσιν· ἡ ἱερουργία ἐν τοῖς ναοῖς ἦτο ἀλη-
θῆς παρωδία τῆς χριστιανικῆς ἱεροτελεστίας· οἱ ἱερεῖς ἔσπευ-
δον νὰ ἐξέλθωσιν ἀπὸ τῶν ναῶν, ἵνα εἰσέλθωσιν εἰς τὸν πε-
ρίβολον τῶν κοινωνικῶν τέρψεων. Ἐν τῇ Ρώμῃ ταύτῃ,
τῇ μητροπόλει τῆς παγκοσμίου πίστεως, κεκοσμημένη ἤδη
διὰ τῶν ἐξοχωτάτων καλλιτεχνημάτων τῶν μεγίστων ἐργα-
τῶν τοῦ καλοῦ τῆς Ἀναγεννήσεως, ὁ Λούθηρος οὐδὲν ἕτερον
εἶδεν, ἢ τὴν πρωτεύουσαν τῆς εἰδωλολατρείας. Ἐπλανᾶτο
νυχθήμερον ἀπὸ ναοῦ εἰς ναόν, ἀπὸ βασιλικῆς εἰς βασιλικήν,
ἐλπίζων νὰ εὔρη τὴν λύσιν τοῦ ἀνησυχοῦντος αὐτὸν προβλή-
ματος. Οὐδεμίαν ἀπόκρισιν· ἡ Σίβυλλα δὲν ἐλάλησεν· ἀλλ'
ἀπεφάνθη ἤδη ὁ λόγος καὶ ἡ ἀληθῆς πίστις, ὁ δὲ Λούθηρος,
καταπεπονημένος ὑπὸ τῶν θλιβερῶν ἐντυπώσεων τῆς Ρώμης,
χωρὶς καὶ νὰ ἐπισκεφθῇ τὰ μνημεῖα, νὰ ρεμβάσῃ ἐπὶ τῶν

(1) Ψυχὴ καὶ σῶμα ἦσαν νεκρά.

ιστορικῶν αὐτῆς ἀναμνήσεων, ξένος πρὸς αὐτὴν μείνας, ἐπανάρχετο εἰς τὴν Γερμανίαν, εἰς τὴν Βιττεμβέργην, ἐν' ἀποδυθῆ εἰς τὸν κολοσσιαῖον ἀγῶνα, ὃν ἔμελλε ν' ἀναλάβῃ κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως καὶ τῆς θρησκείας. Ἡ Μεταρρυθμισίς εἶχε λάβῃ ἐν αὐτῷ ὄστᾶ καὶ σάρκα.

Αἱ ἐπαναστάσεις, οὐ περὶ σμικρὰ ἀφορῶσαι, ἀλλ' ἐκ σμικρῶν ἀρχόμεναι, ἀπολήγουσιν εἰς μεγάλα. Τοιαύτη ἦτο καὶ ἡ ἑναρξίς τῆς Μεταρρυθμίσεως. Ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου εἶχε τελεσθῆ ἤδη ἡ θρησκευτικὴ ἐπανάστασις, μόνον δὲ ἡ ἱστορικὴ αὐτῆς ἐκδήλωσις ἔμενεν ἔτι ἀνεκτέλεστος.

Ἡ Ἰταλία εἶχε συγκινηθῆ ἀπὸ αἰῶνων κατὰ τοῦ παπισμοῦ ὑπὸ τῆς φωνῆς Ἀρνόλδου τοῦ ἐκ Βρεσκίας, τοῦ Σαβοναρόλα καὶ τῶν λοιπῶν αὐτῆς προφητῶν. Ἡ Γαλλία εἶχε ταραχθῆ ἐκ τῶν αἰρέσεων τῶν Ἀλβιγηνσίων. Ἡ Ἀγγλία εἶχεν ἐνωτισθῆ μετὰ πίστεως τὴν φωνὴν τοῦ Ἰωάννου Βικλέφου· ἡ Βοημία εἶχε διαφλεγῆ ὑπὲρ τῆς Μεταρρυθμίσεως πρὸ τοῦ πυρὸς τοῦ Ἰωάννου Οὔσσου· καὶ αὐτὴ ἡ θερμὴ, ἀλλὰ σκοτεινὴ τὴν πίστιν καὶ καθολικωτάτη Ἰσπανία τῆς Ἰσαβέλλης, εἶχεν ἀγρυπνήσῃ πρὸ τῶν ὀπτασιῶν τῆς νέας ζωῆς. Ζωηρὰ προανακρούσματα ἀπήχουν ἐν μελωδίᾳ ἀπανταχοῦ τῆς Εὐρώπης, ἐκδηλούμενα ἐν τῇ ποιήσει, ἐν τῇ τέχνῃ, ἐν τῇ ἐπιστήμῃ. Ἡ Γερμανία ἤδη διὰ τῶν δύο ἱπποτῶν αὐτῆς, τοῦ Χοῦττεν καὶ τοῦ Σίκιγγεν, ἠκολούθει τὸν χορὸν τῆς Μεταρρυθμίσεως. Ὁ Λούθηρος, ἅμα ἐπανελθὼν ἐκ Ρώμης, εὔρε γῆν ἀγαθὴν, ἵνα ρίψῃ τὸν σπόρον τῆς ἀποστασίας· ἡ δημοσία συνειδήσις ἦτο ἀπὸ μακροῦ χρόνου παρεσκευασμένη, ζητούσα διέξοδον ἀπὸ τῆς ἀτίμου καταστάσεως, εἰς ἣν περιήγαγεν αὐτὴν ἡ παπικὴ ἀπληστία, ἐμπορευομένη τὴν θρησκείαν ὡς τὸ εὐτελέστατον τῶν πραγμάτων καὶ ἤδη διὰ τοῦ δυσφήμου μνήμης Ἰωάννου Τέτζελ καὶ τῶν συνεταίρων αὐτοῦ

ιεραρχῶν μετὰ πρωτοφانوῦς ἀναισχυντίας διανέμουσα ἀντὶ χρήματος ψυχικὰ συγχωροχάρτια τοῦ τε παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος βίου εἰς πάντα ληστὴν καὶ εἰς πάντα ἀλήτην. Ἰίνες ἦσαν οἱ συνέταιροι τῆς αἰσχροῦς ταύτης ἐμπορίας; ὁ Ἰωάννης Τέτζελ ἦτο πράκτωρ μόνον τῆς ἐταιρείας, ἀλλὰ πρῶτιστοι ἰδρυταὶ ἦσαν Λέων ὁ δέκατος, σκοπῶν τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Πέτρου καὶ τὸν πλουτισμὸν τῶν συγγενῶν αὐτοῦ, ὁ μαρκήσιος τοῦ Βρανδεμβούργου, ἀρχιεπίσκοπος τῆς Μαγουντίας καὶ ἐπὶ τέλους οἱ καλούμενοι Fugger, τραπέζιται ἐξ Αὐγούστης, εἰδικοί συνέταιροι τοῦ ἀρχιεπισκόπου.

Βαρεῖα ὕβρις τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως καὶ ἠθικότητος· εὐθὺς ὡς τὸ ἀργύριον ἤθελεν ἠχῆσθαι, πίπτον ἐν τῷ βάθει τοῦ χρηματοκιβωτίου, ἢ ἐν τῷ Καθαρηρίῳ ψυχὴ ἀνέρχεται παραχρῆμα πρὸς τὸν οὐρανόν . . . Οὐδέποτε ἡ ἀνθρωπότης εἶχε καταπέση ἐπὶ τοσοῦτον· ἀλλ' οὐδέποτε καὶ ὁ κώδων τῆς Μεταρρυθμίσεως εἶχε σημάνη τὴν ὥραν αὐτῆς τοσοῦτον βαρὺς καὶ ἐπιτακτικός.

Ἐν τῇ καταστάσει ταύτῃ τῶν πνευμάτων καὶ τῶν πραγμάτων, ἐν τῇ ὑποκώφῳ γενικῇ ἀγανακτῆσει, ἔλαβε τὸν λόγον ὁ Λούθηρος. Καὶ τινὰ Κυριακὴν — ἦτο ἡ 31 Ὀκτωβρίου 1517 — ἀνῆλθεν ἐπὶ τῶν πυλώνων τῆς Βιττεμβέργης, ἐν ἀναγνώσει τὰς 95 θέσεις αὐτοῦ, πρὸς τὸ φαινόμενον κατὰ τῆς αἰσχροῦς ἐμπορίας τῶν ψυχῶν ὑπὸ Ἰωάννου Τέτζελ, ἀλλὰ πράγματι ἵνα συζητήσῃ τὸ κῦρος τῆς παπικῆς κυριαρχίας καὶ θέσῃ τὰς βάσεις τῆς Μεταρρυθμίσεως. Παγετὸς φρίκης, ἀλλὰ καὶ πῦρ συγκινήσεως διῆλθε διὰ τῶν φλεβῶν ἀπάσης τῆς Γερμανίας ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τῆς τόλμης τοῦ ἀπστάτου μοναχοῦ, σαλεύοντος διὰ τῆς ἰσχυροῦς αὐτοῦ φωνῆς τὸ οἰκοδόμημα τοῦ παπικοῦ καθεστώτος. Ἡ φωνὴ τοῦ Λου-

Θήρου ἐξῆλθε παραχρῆμα ἐκ τῶν τειχῶν τῆς Βιττεμβέργης, ἵνα εἰσέλθῃ εἰς πᾶσαν γερμανικὴν συνείδησιν, ἀπὸ τοῦ ἡγεμό-
νος μέχρι τοῦ χωρικοῦ. Ἡ Ἐκκλησία δὲν ἐταράχθη ἀρκούν-
τως πρὸ τοῦ ἐπαπειλοῦντος αὐτὴν κινδύνου: Μεταφυσικαὶ
συζητήσεις μοναχοῦ, ἔριδες Γερμανῶν! . . . Προσεκλήθη ἐν
τούτοις εἰς ἀπολογίαὶν ὁ Λούθηρος ἐν Ρώμῃ, ἀλλ' ἠρνήθη νὰ
μεταβῇ, κατὰ συμβουλήν τοῦ Ἐκλέκτορος τῆς Σαξωνίας,
Φρειδερίκου τοῦ Σοφοῦ, εἶτα δὲ εἰς Αὐγούστην πρὸ τοῦ ἀρ-
χιεπισκόπου τῆς πόλεως, ἔνθα δὲν μετέβη ἐπίσης, πληροφο-
ρηθεὶς κρύφα, ὅτι ὁ ἀρχιεπίσκοπος ἐσκόπει ν' ἀποστείλῃ αὐ-
τὸν σιδηροδέσμιον εἰς Ρώμην. Ἀλλὰ τὸ πῦρ τῶν νέων πε-
ποιθήσεων διεφλόγισεν αὐτὸν ἐν τῷ κατὰ τῆς παπικῆς εἰδω-
λολατρίας ἀγῶνι· οὕτω δὲ δὲν ἐδίστασε, παρακολουθούμενος
ὑπὸ πολλῶν ὁμοδόξων, νὰ βαδίσῃ πρὸς τὴν Βορματίαν
(Worms) καὶ ἐκεῖ ἐν τῇ γερμανικῇ Διαιτῇ, πληθούσῃ πρὸ
τῶν ἡγεμόνων, τῶν εὐγενῶν, τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ νὰ
ὑποστηρίξῃ τὰ νέα δόγματα τῆς θρησκευτικῆς Μεταρρυθμί-
σεως. Ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὁ Λούθηρος συνέτριψε μὲν διὰ τοῦ
λόγου καὶ τῆς συζητήσεως τοὺς ἀντιπάλους καὶ κατ' ἐξο-
χὴν τὸν μανιώδη κατ' αὐτοῦ Eck, τὸν ἀπολογητὴν τοῦ πα-
πισμοῦ, ἀλλ' ἅμα καὶ ἐθεμελίωσε τὰς ἀρχὰς τῆς νέας πί-
στεως. Εἶνε ἀληθές, ὅτι κατεδικάσθη κατὰ τύπους ὑπὸ τῶν
ἐπισκόπων, κατ' οὐσίαν ἐν τούτοις εἶχε θριαμβεύσῃ. Καὶ ἐν
τῇ πεποιθήσει ταύτῃ, ἀναχωρῶν ἀπὸ τῆς πόλεως, εἶχεν ἐπι-
φωνήσῃ πρὸς αὐτοὺς ἀντὶ ἀποχαιρετισμοῦ τὰ προφητικὰ
ταῦτα ἔπη: Κατεδικάσατε τὸ Εὐαγγέλιόν μου διὰ τοῦ Αὐ-
τοκράτορος, ἀλλὰ κρύφα ἀπεδέχθητε αὐτὸ ἐν ταῖς λεπτομε-
ρείαις. Βαθεῖα ἔννοια ἐν τῇ ῥήσει ταύτῃ. Αἱ κοινωνίαι κατα-
δικάζουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ τύπους νέαν τινὰ ἰδέαν
ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ φαινομένου ἀντιπροσώπου, ἀλλὰ κατ' οὐ-

σίαν εἶνε κατειλημμένοι ὑπ' αὐτῆς. Ὁ σπόρος τῆς Μεταρρυθμίσεως ἐρριζοβόλει ἤδη ἐν τῇ γερμανικῇ συνειδήσει, ὅτε ὁ Λούθηρος, ἀναχωρῶν ἐκ Βορματίας, εὔρισκεν ἄσυλον ἐν Βαρμπούργῃ, χάρις εἰς τὴν εὐθαρσῆ προστασίαν τοῦ Ἐκλέκτορος τῆς Σαξωνίας.

Ἐκτοτε ἤρξατο, μετὰ τινὰ διαμονὴν ἐπὶ τοῦ ἀναχωρητηρίου τούτου, καθ' ἣν μετέφρασε τὴν Βίβλον, ἐγκαλλώπισμα γλωσσικὸν τῆς γερμανικῆς λογοτεχνίας, τῆς πραγματώσεως τοῦ μεγάλου ἔργου, τοῦ πραγματικοῦ θριάμβου τῆς Μεταρρυθμίσεως. Ὁ Καθολικισμὸς εἶχεν ὑποτάξῃ κατὰ πρῶτον τὸ σῶμα εἰς τὸ πνεῦμα, λεηλατήσας τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, ὅτε δὲ ἡ Ἀναγέννησις ἔστρεψε τὸ βλέμμα πρὸς τὰ κλασικὰ πρότυπα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ὁ Καθολικισμὸς, ὑποταγεὶς εἰς τὰ καλλιτεχνικὰ ταῦτα ιδεώδη, προέβη μέχρι τῶν ἄκρων, θύσας, ὡς ἀληθῆς Ἐπικούρειος, εἰς τὰς χάριτας καὶ τὰς τέρψεις τῶν αἰσθήσεων. Ἦδη ἡ Διαμαρτύρησις προσεπάθησε νὰ συμβιδάσῃ τὰς δύο ἀντιθέσεις: οὐρανὸν καὶ οὐρανός, θεότης καὶ φύσις, πνεῦμα καὶ σὰρξ ἐπανήρχοντο εἰς ἀρμονίαν καὶ ἐνότητα. Ἦτο τὸ πνεῦμα τῆς Μεταρρυθμίσεως, ὃ περ ἐλάμβανεν ὅστ' αὖ καὶ σάρκα ἐν τῇ νεωτέρᾳ κοινωνίᾳ διὰ τοῦ γάμου τοῦ μοναχοῦ Μαρτίνου Λουθήρου μετὰ τῆς μοναχῆς Αἰκατερίνης Βόρας. Οὕτως ὁ μοναχικὸς βίος, ἀφορμὴ ἀσελγείας καὶ κακοηθείας, κοινωνικὸν σκάνδαλον καὶ λογικὴ ἄρνησις τῆς ἀποστολῆς τοῦ ἀνθρώπου, προῖον ἐποχῆς στείρας, ἀξίας εὐνούχων ἢ δαιμονιώντων, ἐτραυματίζετο θανασίμως διὰ τοῦ μεγάλου τούτου ἱστορικοῦ συμβάματος, ἀναγνωριζομένου καὶ πάλιν τοῦ ἔρωτος ἐπισήμως ὡς φυσικῆς ἐκδηλώσεως τοῦ ἀνθρώπου, παρὰ τὰ μισανθρωπικὰ διδάγματα τῶν μοναχῶν τῆς Ἐκκλησίας, ὅποιον τὸ περιώνυμον τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου: «*Virginalis autem in-*

tegritas angelica portio est, et in carne corruptibili incorruptionis perpetuæ meditatio . . . » (1).

Εἶνε ἀληθῶς μεγάλη στιγμή ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος ἡ ἱστορικὴ ἐμφάνεια τοῦ ἀνθρώπου τούτου. Δὲν προσπαθῶ ν' ἀφηγηθῶ τὸν βίον αὐτοῦ, μετὰ τὴν ἔξοδον ἀπὸ τῆς Πάτμου ταύτης, ἧς βλέπω κατὰ τὴν παροῦσαν στιγμήν τὸ σπήλαιον ἐν τῷ πρὸ ἐμοῦ κελλίῳ. Δὲν ἀποπειρῶμαι νά σοι ἀναφέρω γεγονότα, ὧν τοσοῦτον λεπτομερῆ ποιεῖται μνείαν ἡ ἱστορία. Ὁ Λούθηρος, καθ' ὅλον τὸ διάστημα μετὰ τὴν ἐκ Βορματίας φυγὴν καὶ τὴν ἐκ Βαρτμπούργης ἔξοδον αὐτοῦ, ἐπλήρωσε διὰ τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ τὴν σύγχρονον ἱστορίαν, δεινὸς συζητητῆς τῶν δογμάτων τῆς Μεταρρυθμίσεως πρὸς μονάρχας, κυβερνήσεις, ἐκκλησιαστικούς ἄρχοντας καὶ λαούς, πάντων εὐσεβῶς καὶ μετὰ πίστεως ἀκροωμένων τῶν ρημάτων τοῦ ἀνθρώπου τούτου τοῦ Θεοῦ. Συμμετέσχε διὰ τοῦ λόγου τῶν θρησκευτικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ζητημάτων τοῦ καιροῦ μετὰ τῆς ἰσχύος ἐκείνης τοῦ πνεύματος καὶ τῆς γλώσσης, ἧτις εἶνε τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τὸ πρόνομιον. Ὅτε οἱ σύγχρονοι κοινωνιστικοὶ ἐπαναστάται, προαγγέλλοντες τὸν θρίαμβον τῆς Νέας Ἰερουσαλήμ, ἀνεκήρυττον τὴν κατάργησιν τοῦ γάμου καὶ τὴν καταστροφὴν τῆς ἰδιοκτησίας δι' ἐπαναστάσεως, τούτοις δ' ἐπηκολούθησεν ἡ στάσις τῶν Χωρικῶν, σαλεύουσα τὰ θεμέλια τῆς γερμανικῆς κοινωνίας καὶ τὸν θρίαμβον τῆς Μεταρρυθμίσεως, ὁ Λούθηρος ἐπάταξε δι' αὐστηρᾶς προκηρύξεως τὰς ἀνατρεπτικὰς ταύτας τῶν κοινωνικῶν καθεστώτων ροπάς. Ἡ φωνὴ αὐτοῦ, φωνὴ λόγου καὶ πίστεως, κατίσχυσε τῶν ἐνστίκτων τοῦ πάθους καὶ τῆς ἀποστασίας, καταβληθείσης τῆς στάσεως ἐπ' ἀγαθῷ τῆς

(1) Ἡ δὲ παρθενικὴ ἀγνεία ἰδίᾳ ἐστὶν ἀγγέλοις, ἐν φθαρτῷ σαρκίῳ αἰδίου ἀδιαφορίας μελέτη.

Μεταρρυθμίσεως, ἥτις καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Λούθηρος ἐξέπνεε, κραταιὰ ἤδη ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ, ἠδύνατο ν' ἀνταγωνισθῆ μετ' ἐπιτυχίας πρὸς τοὺς πολλαχόθεν ἐξεγερθέντας πολεμίους καὶ γὰ θριαμβεύση ἐπὶ τέλους, ἀποκαλύπτουσα νέους ὀρίζοντας σκέψεως καὶ ἐργασίας εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ἀνθρωπότητος.

* *
*

Ὁ Λούθηρος ἠγνόει ἀναμφιβόλως, ὅσον καὶ ἂν εἶχε προφητικὸν τὸ πνεῦμα, μέχρι τίνος σημείου ἔμελλε νὰ προβῆ ἢ Διαμαρτύρησις, ἀλλ' ἐγίνωσκεν, ὅτι ἔσπειρεν ἐπὶ γῆς ἀγαθῆς καὶ ὅτι θᾶπτον ἢ βράδιον ἢ Μεταρρύθμισις ἔμελλε νὰ παραγάγῃ γενναίους καρπούς. Ἐπὴλθον κατόπιν ἡμέραι συμφορῶν, καταστροφῶν καὶ δηώσεων, μανικὴ πάλη μεταξὺ Καθολικισμοῦ καὶ Διαμαρτυρήσεως, αἵτινες ἐξήντησαν ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν τὴν Γερμανίαν, ἐφ' ἧς εἶχεν ἐξαπλώσῃ ἀπαισίως ὁ δαίμων τῆς καταστροφῆς τὰς φοβέρας ἑαυτοῦ πτέρυγας, ὡς ἐν τῇ πολυθρυλήτῳ προφητικῇ εἰκόνι τοῦ ζωγράφου τῶν καιρῶν ἐκείνων, τοῦ Ἀλβέρτου Δύρερ, τῇ παραστάσει τῆς *Μελαγχολίας*. Ἐπρεπε νὰ παρέλθωσιν αἰῶνες, ἵνα ἀκουσθῆ καὶ πάλιν ἡ φωνὴ τοῦ Λέσσιγγ, ἀποκαλύπτουσα εἰς τὸν γερμανικὸν λαὸν τὰ « Ἐκατὸν Παραγγέλματα πρὸς ἀνατροφὴν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους », πορίσματα τοῦ πλήρους θριάμβου τῶν ἀρχῶν τῆς Μεταρρυθμίσεως, ἄρθρα πίστεως, εὐρυτέρων ἀρχῶν πνευματικῆς ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας, δι' ὧν ἀπηλευθεροῦτο τὸ γερμανικὸν πνεῦμα ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς παραδόσεως. Οὕτω προβαίνει ἡ ἱστορία ἐν ἀδιακόπῳ γεννήσει, ἐν ἀκαταπαύστῳ μεταμορφώσει, ἥτις εἶνε ὁ νόμος τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ κόσμου, βαίνοντος ἐκάστοτε πρὸς τὴν πρόοδον καὶ τὴν ἐντέλειαν. Διὰ τῆς Μεταρρυθμίσεως ἡ Γερ-

μανία ἔλυεν ὀριστικῶς ἐν τῶν μεγίστων προβλημάτων τῆς ιστορίας, τὴν σημασίαν τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ λόγου ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ πνεύματος· ἅπαντα δὲ ἡ μετὰ ταῦτα πνευματικὴ ἐξέλιξις τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας εἶνε ἀποτέλεσμα τῶν ἀρχῶν τῆς Μεταρρυθμίσεως. Ἀπ' αὐτῆς ἐνεπνεύσθησαν ὁ Βάκων ἐν Ἀγγλίᾳ, ὁ Καρτέσιος ἐν Γαλλίᾳ, ὁ Σπινόζας ἐν Ὀλλανδίᾳ· εἰς αὐτὴν τέλος ὀφείλομεν τὴν Ἐγκυκλοπαιδεῖαν καὶ τὸν Βολταῖρον, τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν καὶ ἐπὶ τέλους τοὺς μεγάλους πνευματικούς ἥρωας τῆς Γερμανίας, τὸν Κάντιον καὶ τὸν Γκαίτην, τὸν Φίχτην καὶ τὸν Ἐγκελον, τὸν Δαυῖδ Στράους καὶ τοὺς λοιποὺς ἥρωας τῆς σκέψεως, τοὺς ἀπελευθερώσαντας τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀπὸ τῆς παραδόσεως, ἀπὸ τῆς τυφλῆς πίστεως, ἀπὸ τῆς μισαλλοδοξίας, ἵνα ρίψωσιν αὐτὸ πρὸ τῆς νέας παραλίας, πρὸς ἣν βαίνει ὑπὸ νέας σημαίας τὸ σκάφος τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἔστην ἐπὶ μακρὸν ἔτι ἐν τῷ ἐρημικῷ τούτῳ κελλίῳ τοῦ μεγάλου μοναχοῦ τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος, οὐχὶ ἵνα σκεφθῶ πόθεν ἦλθομεν καὶ πῶς ἐβαδίσσαμεν, ἀλλὰ ποῦ ὀρισμένως βαίνομεν ἐν τῇ συγχρόνῳ συγχύσει τῶν πνευμάτων, ποῖον εἶνε ἀκριβῶς τὸ μέλλον τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ποία ἡ προσεχῆς αὐτῆς θρησκεία, μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἄρνησιν πάσης θρησκείας, ἣν ὀσημέραι ἐπεκτείνει καὶ διαδίδει ἡ πρόοδος καὶ οἱ θρίαμβοι τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἀναιρέσαντες διὰ μαθηματικῶν ἀποδείξεων καὶ πραγμάτων πᾶν εἰς ὃ τι τέως ἐπίστευεν ἡ ἀνθρωπότης. Βαθεῖα σιγὴ ἐπεκράτει περὶ ἐμὲ· οὐδεμίαν ἀπόκρισιν διετέλουν ἐν ὑπερευαισθησίᾳ, ὥσπερ ἔμελλον ν' ἀτενίσω πρὸ ἐμοῦ τὸ ἐωσφορικὸν ἐκεῖνο πνεῦμα, ὃ περ ἄλλοτε ἐν αὐτῷ τῷ κελλίῳ τοσάκις ἐτάραξε τὰς ἀγρυπνίας καὶ τὰς σκέψεις τοῦ Μεταρρυθμιστοῦ. Ὑπὸ τοιοῦτον νευρικὸν ἐρεθισμὸν ἐξῆλθον μόνος, ξένος, μηδένα ἔχων μετ'

έμοῦ, εἰς ὃν ν' ἀνακοινώσω τὰς σκέψεις μου, νὰ ἐκμυστηρευθῶ τὴν ἀγωνίαν τοῦ πνεύματος. Ὁ ἥλιος ἔρριπτεν ἐπὶ τῶν ἀντίπεραν ὄρέων καὶ τῶν κοιλάδων τῆς Θυριγγίας τὰς τελευταίας αὐτοῦ ἀκτῖνας, μελαγχολικὴν ἀντανάκλασιν τῆς ψυχικῆς μου καταστάσεως. Οὕτω θηήσκει εἰς ἡρώς, ἐξεφώνησα μετὰ τοῦ Μοῦρ τοῦ Σχιλλέρου, βυθισθεὶς ἐκ νέου εἰς ἀνεκφραστον ὀδύνην, μάτην προσπαθήσας νὰ λύσω κατ' ἐμαυτὸν τὸ πρόβλημα τοῦ θρησκευτικοῦ μέλλοντος τῶν λαῶν ἐκ τῶν ἀναμνήσεων τούτων τοῦ παρελθόντος. Διότι ἡ ὑπὸ τοῦ Λουθήρου δοθεῖσα λύσις δὲν ἦτο ἡ τελευταία τοῦ θρησκευτικοῦ τῶν κοινωνιῶν προβλήματος. Ἡ αἰωνία μεταμόρφωσις τῶν ὄντων ἐν τῷ φυσικῷ καὶ ἠθικῷ κόσμῳ προὔποτίθησι καὶ τὴν ἀλλοίωσιν τῆς θρησκευτικῆς ιδέας ἐν ἐκάστη ἱστορικῇ μεταμορφώσει τῆς ἀνθρωπότητος, ἐξελισσομένης ὑπὸ νέους τύπους. Ὅπως ἡ φύσις ἐκάστοτε ἀνακαινίζεται, οὕτω καὶ ἡ ἱστορία. Ἄγνωστος δύναμις, ἐν αὐτῇ ἐνοικοῦσα, ὠθεῖ αὐτὴν ἀείποτε πρὸς νέας ἀκτάς, πόθους καὶ ροπὰς πρὸς νέον βίον. Ὁ Λούθηρος ἠθέλησε ν' ἀποκαθάρη τὸν ἀπεφθον χρυσὸν τοῦ Χριστιανισμοῦ τῆς Βίβλου ἀπὸ τῆς σκωρίας τῶν σχολαστικῶν ἐξηγήσεων, ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς παραδόσεως· ἐν δὲ τῇ ἐργασίᾳ αὐτοῦ ταύτῃ ν' ἀνακηρύξῃ τὸν προσωπικὸν λόγον ὡς τὸ ἀπόλυτον καὶ ἀδέκαστον κριτήριον τῶν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ πραγμάτων. Ἀλλ' ἡ ἐπανάστασις αὕτη, προβάσα μέχρι τῶν ἀκροτάτων ὀρίων τοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ τῆς σκέψεως, ἀνέτρεψεν ὀριστικῶς πᾶσαν τέως ὑφισταμένην θρησκευτικὴν ἀρχὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ Γερμανία, ἡ ρεμβώδης καὶ μυστικὴ Μαργαρίτα, ἡ ἄλλοτε διὰ τοῦ Λουθήρου ἀρνηθεῖσα τὸν Θεὸν τοῦ Βατικανοῦ, ἔκλινε τὸ γόνυ εὐλαβῆς πρὸ τοῦ Θεοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἀνελύθη εἰς ἄρρητον μελωδίαν ἐν ταῖς θρησκευτικαῖς συμφωνίαις τοῦ Μπάχ, τοῦ Χένδελ καὶ τοῦ Βετ-

χόθεν· ἤδη δὲ ὀρχεῖται ἀκολάστως τὸν κόρδακα τῆς τολμηροτάτης ἀθείας, καθ' ἐκάστην καταστρέφουσα νέα θρησκευτικὰ συστήματα, ἀπὸ τῆς συλλήψεως τοῦ προσωπικοῦ κριτηρίου ἀπορρέοντα. Δὲν δύναμαι νὰ καθορίσω ἐκ τῶν προτέρων τὸ αὔριον τῆς ἀνθρωπότητος, ὅπως δὲν δύναμαι νὰ εἶπω κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην, ἂν ὁ τοσοῦτον λαμπρῶς καὶ ἀνεφέλως δὺς ἐκεῖ κάτω ἥλιος δὲν θ' ἀνατείλῃ τὴν ἐπομένην πρωΐαν, ὑπὸ νεφῶν κεκαλυμμένος. Ἄλλ' ἐκεῖνο, ὃ περ εἶνε βέβαιον καὶ ἀναντίρρητον διὰ τὸ θρησκευτικὸν μέλλον τῆς ἀνθρωπότητος, εἶνε ἡ ἀστασία αὐτοῦ καὶ αἱ ποικίλαι ἐν τῷ μέλλοντι ἐξελίξεις καὶ διατυπώσεις. Ἡ ἀρχή, ἐφ' ἧς ἐστηρίχθη ἡ Μεταρρύθμισις, ἔφερεν ἐν ἑαυτῇ τὸν σπόρον τῶν ἀντιθέσεων, τῆς ἀντινομίας, τῆς διαλύσεως τῆς χριστιανικῆς ιδέας ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ συνειδήσει. Ἐζήτησε νὰ δημιουργήσῃ ἐκκλησίαν· ἀλλὰ δὲν ἐσκέφθη, ὅτι τοῦτο προαπῆτει κοινήν, ἄνευ ἀντιρρήσεων ἐκδηλουμένην θρησκευτικὴν πίστιν, ἡ δὲ ἐλευθέρα ἔρευνα, ἣν ἐπέτρεπεν εἰς πάντα πιστόν, ἔμελλε κατ' ἀνάγκην ν' ἀπολήξῃ εἰς τὸν ἀτομισμὸν, εἰς τὴν ἄρνησιν ἄρα πάσης πίστεως ἐν τε τῇ θρησκείᾳ καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ.

* *

*

Μετὰ τὰς ἀναμνήσεις τῶν ραψωδῶν ἐπὶ τῆς Βαρτμπούργης, μετὰ τὰς ποικίλας σκέψεις, τὰς ἐξεγερθείσας ἐν τῷ πνεύματί μου ἐκ τῶν ἀναμνήσεων τοῦ Λουθήρου, ἡ νύξ εἶχεν ἐπέλθῃ τρυφηλή, μελαγχολική, ὄνειροπόλος. Ἡ σελήνη ἠκτινοβόλει ἐπὶ τοῦ στερεώματος, ὡς ὠχρὸν μοναχῆς πρόσωπον, ἐν μέσῳ τῶν βαθυκυάνων καὶ πλατυτάτων πλαισίων τοῦ οὐρανοῦ. Ἐν σιωπῇ ἡ ψυχὴ μου ἀνέμελπεν, ἀναμνησθεῖσα ἡμερῶν ἀρχαίων ποιήσεως καὶ πόθων, ὕμνον εἰς τὴν νύκτα ταύτην.

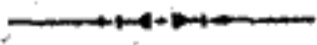
την, Ιλαράν και άνέφελον, κατόπιν τῆς προηγηθείσης καταιγίδος. Ἦτο ἡ ἐπάνοδος μου εἰς τὴν ζωὴν, εἰς τὸν κόσμον τοῦτον τῆς δράσεως και τῆς ἐνεργείας, τῆς ἀτομικότητος, ἣτις τοσαύτην ἔλαβεν ὠθησιν ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς Μεταρρυθμίσεως, ἀπὸ τῶν ὀραμάτων τῆς φαντασίας και τῆς σκέψεως. Ἄνεμνήσθην τότε μετὰ συγκινήσεως τῆς ἐορτῆς τῆς Βαρτμπούργης ἐν ἔτει 1817, τῆς μεγάλης ἐκείνης ἱστορικῆς ἐορτῆς τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ, πρωταγωνιστούντων φιλοπατρίδων ἀνδρῶν, διακεκριμένων ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ, τῆς ἰσχυρᾶς αὐτῶν διαμαρτυρίας κατὰ τῶν ἰδεῶν και τῶν προσώπων τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας και τῆς πολιτικῆς Παλινορθώσεως τοῦ 1815, κατὰ τῆς καταστάσεως τῆς Εὐρώπης και ἰδίᾳ τῆς Γερμανίας, μολυνθείσης ὑπὸ τῶν μiasματικῶν ἀναθυμιάσεων τοῦ Καθολικισμοῦ και τῶν μισελευθέρων ἀρχῶν κοινωνικῆς και πολιτικῆς ἀντιδράσεως καταδικασθέντος παρελθόντος. Ἐσκέφθην, ὅτι ἅπασα ἡ ἱστορία εἶνε συνέχεια τῆς αὐτῆς ἀλύσεως και ὁποῖα ὑπῆρξεν ἐσωτερικὴ σχέσηις τῆς θυελλώδους ἐκείνης ἐθνικῆς ἐορτῆς και ἐκδηλώσεως ἀπὸ τῆς Βαρτμπούργης πρὸς τὰς ἀρχάς, ἃς προεκήρυξεν ἀπὸ τοῦ ἐπ' αὐτῆς κελλίου αὐτοῦ ὁ προφήτης τῆς Μεταρρυθμίσεως. Διότι ἡ ἱστορία εἶνε ἄλυσις μεταμορφώσεων, αἵτινες ἅπασαι ὁμοῦ ἀποτελοῦσι τὸν μεγαλόκοσμον τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐκάστη περίοδος ἔχει τὰ ιδεώδη αὐτῆς, ἰδίᾳς ροπᾶς, ἀντιθέτους πρὸς ἀλλήλας πολλάκις, ἀλλ' ἅπασας συντελοῦσας πρὸς τὴν εὐρυθμον και κανονικὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ὅστις δυνηθῆ νὰ περιλάβῃ ἐν ἑαυτῷ τὸ σύνολον τοῦτο, νὰ κατανοήσῃ τὸν βίον και τὸν σκοπὸν τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς μεγαλοπρεποῦς πανθέου προσευχῆς, μελέτης και ἐργασίας, κατενόησε τὸν ἐν τῷ κόσμῳ τοῦτον σκοπὸν αὐτοῦ. Τὸ ἀπόλυτον παρακολούθημα ἐν τῇ ἀπαξ διατυπωθείσῃ σκέψει και

ἡ πίστις εἶνε φοβερά θυσία εἰς ἀρχήν, ἣτις δολοφονεῖ ἐπὶ τέλους τὸ πνεῦμα. Διότι ἡ ἀλήθεια δὲν εἶνε μία καὶ ἡ αὐτὴ ἀπολύτως, ποικίλως δ' ἐκδηλοῦται ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Τοῦτο γίνωσκε, ἔστω δ' αἰεὶ, φίλτατε, ἡ ἀρχὴ αὕτη ὁδηγὸς πάσης ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς ἐργασίας σου, ἡ ἱστορικῆς ἐπισκοπήσεως καὶ ἐρεῦνης.

Ἐλικνιζομένη ἐπὶ μακρὸν ὑπὸ τῶν σκέψεων τούτων, ἀναμένων τὴν ἀτμάμαξαν, ἣτις ἀφίκετο περὶ τὸ μεσονύκτιον. Εἰσῆλθον εἰς αὐτήν· ἡ νύξ ἐξηκολούθει οὔσα θερμὴ, ἀνέφελος, γαληνία. Ἐκλίνα τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τοῦ βραχίονος, ἐπικαλούμενος τὸν ὕπνον τοῦ δικαίου, κατόπιν τοσοῦτων ψυχικῶν κλόνων. Ὅτε δὲ τὸ πρῶτον λυκόφως διέλυε τὰς σκιάς τῆς νυκτός, εἶδον τὰ ἀμφίβολα ἔτι σχήματα τῶν ὑψηλῶν δένδρων τῆς χαρωπῆς πεδιάδος τοῦ Νέκαρος.

Ἐπλησιάζομεν εἰς Ἀϊδελβέργην, ἀφ' ἧς καὶ σοὶ γράφω τὴν μακρὰν ταύτην ψυχικὴν Ὀδύσειαν.

(1874)

Η ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΤΗΣ ΚΟΛΩΝΙΑΣ

Πρό μιᾶς ἑβδομάδος σ' ἐγκατέλιπον, Αἰμύλιε, χωρὶς νὰ
 τὸ εἶπω οὐδ' εἰς σέ, οὐδ' εἰς τινὰ τῶν περὶ τὸν ἡμέτερον κύ-
 κλον. Ἡμῖν καταβεβλημένος ἐκ βαθυτάτης μελαγχολίας,
 ἀγνοῶν καὶ ἐγὼ ἀκριβῶς τὸ αἴτιον αὐτῆς. Εἰς οὐδένα, οὐδ'
 εἰς σέ, ἐξεμυστηρεύθην τὴν ἀπόκρυφον ἀνίαν, ἣτις ἐπιέζε μου
 τὸ στῆθος, μὴ ἐπιτρέπουσα ν' ἀναπνεύσω καὶ ἐπὶ στιγμὴν
 ἡσύχως καὶ ἐλευθέρως. Οὐδ' αἱ εἰδυλλιακαὶ ἐκδρομαὶ ἐν τοῖς
 περιχώροις τοῖς Ἀϊδελβέργης, οὐδ' αἱ κατὰ πᾶσαν πρωΐαν
 καὶ ἐσπέραν ἀναβάσεις μου εἰς τὴν ἀκρόπολιν αὐτῆς μὲ
 τὴν μαγικὴν ἀποψιν πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Νέκαρος, οὐδ' ἡ
 ἀνάγνωσις, οὐδ' ἡ μελέτη, οὐδ' οἱ ρεμβασμοὶ κατῴρθουν ν'
 ἀπαλλάξωσί με τοῦ πιέζοντος ἐφιάλτου. Ὑπάρχουσι στιγ-
 μαὶ ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν, καθ' ἃς οὐδὲν δύναται νὰ φαιδρύνῃ αὐ-
 τόν, οὐδὲ τὰ θέλητρα τῆς φύσεως, οὐδ' αἱ τέρψεις τοῦ πνεύ-
 ματος. Γινώσκεις ὑπὲρ πάντα ἄλλον, Αἰμύλιε, τὴν ἀπόκρυ-
 φον ταύτην νόσον, ἣτις καθιστᾷ δυστυχῆ τὸν ἄνθρωπον, ἐνῶ
 φαίνεται εὐτυχῆς, ἣτις ταράσσει τὸ πνεῦμα καὶ ἀποκλείει
 τὴν καρδίαν ἀπὸ παντὸς ἐξωτερικοῦ συναισθήματος. Ἐν μέσῳ
 τῆς πληθώρας τῆς περὶ σέ ζωῆς αἰσθάνεσαι ἑαυτὸν νενε-
 κρωμένον, ἀδυνατοῦντα νὰ δεχθῆς τοὺς χυμοὺς αὐτῆς, νὰ
 κρατύνῃς δι' αὐτῶν τὸν ἠθικὸν ὀργανισμόν σου. Ματαίως
 προσεγγίζεις νὰ δρέψῃς τοὺς εὐρώστους καρποὺς αὐτῆς· διὰ

σὲ μόνον δὲν ἔχουσιν οὗτοι σημασίαν, ἐνῶ τοσοῦτον εἶνε εὐεργετικοὶ καὶ δαψιλῶς προχέουσι τοὺς χυμοὺς τῆς ζωῆς αὐτῶν καὶ τῆς ἐνεργείας εἰς ἄλλους. Ὅτι εἶνε ἀληθές, ἀγαθόν, καλόν, προσῆκον διὰ τὴν κοινὴν συνείδησιν, εὐρίσκεις αὐτὸ κατὰ συνθήκην μόνον ὑφιστάμενον, οὐδεμίαν ἔχον ἀξίαν, ἢ τὴν κοινῶς παραδεδεγμένην. Δὲν σκοπῶ νὰ προβῶ εἰς εὐρυτέραν ἀνάλυσιν θεμάτων, ἅτινα αἰσθάνεται τις μόνον, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἐρμηνεύσῃ ἀρκούντως καὶ ὧν ὑφίσταται τὴν ἐπενέργειαν, χωρὶς ἀκριβῶς νὰ γινώσκῃ πόθεν ταῦτα προέρχονται. Ὅτι μόνον ἔχω νὰ σοι εἶπω, εἶνε, ὅτι ὑπὸ τοιαῦτα συναισθήματα σ' ἐγκατέλιπον πρὸ ἑπτὰ ἡμερῶν, ἀλλαχοῦ ζητῶν ἀνακούφισιν ἐκ τῶν θλίψεών μου.

Σύγγνωθί μοι ἐπὶ τῇ φιλαυτίᾳ. Δὲν ἐγκατέλιπον τοὺς φίλους μου ἐπὶ ἀνεπαρκείᾳ αὐτῶν, ἵνα μοι παράσχωσιν ὅτι ζητῶ ἤδη ἀλλαχοῦ, ἐν μέσῳ ἀγνώστων τόπων καὶ ἀνθρώπων. Πλέον ἢ ἀπαξ ἠσθάνθην τὴν δύναμιν τοῦ βλέμματος φίλου ὀφθαλμοῦ, τοῦ ψιθύρου ἀφωσιωμένων χειλέων, τῆς θλίψεως χειρὸς θερμῆς ὑπὸ τὴν ἐνέργειαν τῶν αἰσθημάτων ἀγάπης καὶ συμπαθείας. Οὐδέποτε ἐνόησα τὸν βίον ἄνευ τῆς ἀλληλεγγύης τῶν αἰσθημάτων, τῆς ἀντιθέσεως τῶν ἰδεῶν, τῆς συγκρούσεως καὶ τῆς ποικιλίας, ἐξ ἧς παράγεται ἡ ἁρμονία καὶ ἡ ἐνότης. Ἄλλ' ὑπάρχουσι στιγμαί, ἐπιβάλλουσαι τὴν ἀπόλυτον ἠρεμίαν, τὴν εἰς ἑαυτὸν τοῦ ἀνθρώπου συγκέντρωσιν, τὴν μετ' οὐδενὸς οἰκείου ἐπικοινωνίαν. Ἴδου διατὶ ἀπῆλθον, Αἰμύλιε, χωρὶς νὰ σοι ἐξηγήσω, ἢ νὰ δικαιολογήσω τὸ διατὶ τοῦτο, ἐλπίζων, ὅτι θὰ μὲ ἐννοήσῃς σὺ καὶ θὰ μὲ δικαιολογήσῃς. Ὅταν αἰθρίαν τινὰ ἐσπέραν ἀπὸ τῆς κατηρειπωμένης ἀκροπόλεως τῆς προσφιλοῦς Ἀιδελβέργης ρευθὸς καὶ γαλήνιος προσίδῃς τὸν ἥλιον, ἀποσβευννύμενον ἐν τῷ ἀπώτατῳ ὀρίζοντι καὶ μετὰ τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ φαινοτάτου καὶ

μαγικωτάτου τούτου θεάματος, κατέλθης ἐν μέσῳ τοῦ θορύβου τῆς πόλεως, τοῦ ἄνευ ποιήσεως, ἄνευ θελγήτρων, ἄνευ χάριτος, θέλεις ἐννοήσῃ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὅσον καὶ ἂν εἶνε κοινωνικὸν ὄν, ἔχει στιγμὰς ἐπιβαλλούσας αὐτῷ τὴν ἐν τῷ ἰδίῳ κόσμῳ μόνωσιν, τὴν εἰς ἑαυτὸν προσήλωσιν, τὴν ἐντὸς τοῦ ἀπείρου κόσμου τῆς φύσεως ζωὴν, ὅσον καὶ ἂν φαίνεται αὕτη μεταφυσικὴ, μυστικὴ καὶ ἀφηρημένη. Ἴδου διατί, ὅταν κορεσθῶ τοῦ ἀγῶνος τοῦ βίου, τῆς τλησιπόνου πάλης τῶν παθῶν, τῶν αἰσθημάτων, τῶν πόθων, καταφεύγω μόνος, ἄνευ ἐταίρων, ἀγωνιστῶν, ἐχθρῶν ἢ φίλων, εἰς τὸ μέγα τῆς φύσεως ἄσυλον, ὅπου δὲν ὑπάρχει ὀδύνη ἢ στεναγμός, ἀλλὰ ζωὴ ἀτελεύτητος. Ἐχει τέρψεις ἢ κοινωνία, ἀλλ' ἔχει τέρψεις μείζονας ἢ φύσις. Ἐντὸς τῶν κόλπων αὐτῆς ζῆς τὴν ζωὴν τῆς ζωῆς. Ὑπὲρ τὸ τρυφερὸν βλέμμα τῆς ἐρωμένης, ὑπὲρ τὸ συμπαθὲς μειδίαμα τοῦ φίλου, ὁ σελαγισμὸς τοῦ ἀστέρος, τὸ κελάδημα τῆς ἀηδόνας, τὸ ρεῖθρον τοῦ χειμάρρου, ἡ εὐωδία τοῦ ἄνθους, ὁ μυστικὸς ψίθυρος τοῦ Παντός, ὁ λαλῶν εἰς τὴν ψυχὴν ὅσα δὲν λέγει ἢ εὐγλωττοτάτη γλῶσσα, ὅσα δὲν ψάλλει ἢ θειοτάτη μουσουργία.

Μετὰ τὴν ἀπόλαυσιν τῆς φύσεως ὑπάρχει ἑτέρα ἡδονὴ τοῦ καταβεβλημένου, ἕτερον καταφύγιον εἰς τὸ πνεῦμα, ἀναζητοῦν ἀκτῖνα φωτὸς ἐν μέσῳ τῆς σκοτίας τῆς κοινωνικῆς πάλης καὶ τῶν ἀγρίων παθῶν· εἶνε ἡ ἀποδημία εἰς τὸ παρελθόν, ἡ ἔρευνα καὶ ἡ μελέτη αὐτοῦ καθ' ἀπάσας τὰς σχέσεις τοῦ βίου, ἐν ἀπάσῃ τῇ λαμπρότητι καὶ τῇ δυστυχίᾳ. Ὁ βίος οὗτος εἶνε ἐνιαῖος. Ἐν τῷ μεγάλῳ πανοράματι τῆς ἱστορίας δὲν ὑπάρχει συγκεκριμένον παρελθόν, παρόν, ἢ μέλλον, διότι καὶ αἱ τρεῖς αὗται κατηγορίαι τοῦ χρόνου συνδέονται στενότατα πρὸς ἀλλήλας· τὰ πάντα συμφύρονται ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ οὐσίᾳ. Καὶ ὅμως τὸ παρελθόν, ἡ ἀργοῦσα ἤδη αὕτη

ἱστορίᾳ, εἶνε τὸ σημεῖον ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, ἐφ' οὗ προσηλοῦται ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ πνεύματος μετὰ μείζονος πόθου καὶ διαφέροντος· διότι ὁ ἄνθρωπος φύσει ποθεῖ ὅτι δὲν δύναται νὰ κατακτήσῃ. Αἱ πικρίαὶ τοῦ παρόντος εἶνε πρόσφατοι, αἰσθηταί· ἐνῶ αἱ τοῦ παρελθόντος εἶνε ἀκατάληπτοι ἡμῖν, ἀπομένουσι δ' αἰσθηταί αἱ τέρψεις μόνον. Τούτου ἔνεκα ποθοῦμεν καὶ φθονοῦμεν τὸν βίον τοῦ παρελθόντος παρὰ τὰ ἐρείπια τῆς Βαλδέκ, τῶν Πυραμίδων, τῆς Νινευῆ, τῆς Περσепόλεως, τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Ρώμης, τῆς Πομπηίας, μὴ λαμβάνοντες ὑπ' ὄψει, ὅτι οἱ ἐκλελοιπότες ἐκεῖνοι κόσμοι ἦσαν δυστυχέστεροι πολλάκις τῶν καιρῶν, οὓς διερχόμεθα.

Ἐννοεῖς, ἤδη Αἰμύλιε, διατὶ κατέφυγον εἰς τὸν γηραιὸν Ρῆνον πρὸς θεραπείαν ψυχικῆς ὀδύνης. Ἦθελον ν' ἀκούσω τὸ ἀπόρρητον ἄσμα τῆς φύσεως, νὰ συγκινηθῶ ὑπ' αὐτοῦ, νὰ ζφογονηθῶ ὑπὸ τῶν ζειδώρων ἀκτίνων τῆς ζωῆς, αἵτινες ἐξ αὐτοῦ διαχέονται. Περὶ μελαγχολικὴν φθινοπώρου ἐσπέραν μόνος ἐκαθήμην προχθές παρὰ τὴν ἀκτὴν αὐτοῦ ἐν μυστικῇ κοινωνίᾳ μετὰ τοῦ παρελθόντος, ἀδιαφορῶν πρὸς τὸ ἐνεστώς. Ὑπὸ τοιαύτην ψυχολογικὴν κατάστασιν εἶδον τὴν ἱστορικὴν εἰκόνα τοῦ παρελθόντος πλήρη, ζωντανήν, ἀνεξίτηλον. Ὁ Ρῆνος ἐξακολουθεῖ τὴν πορείαν αὐτοῦ, φυσικὴν καὶ ἱστορικὴν, ὁ αὐτὸς αἰείποτε. Ὄταν δύῃ ὁ ἥλιος, αἱ δὲ τελευταῖαι τοῦ φωτὸς αὐτοῦ ἀκτῖνες ἐπιπλανῶνται ἔτι ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων καὶ εἰς τὰ βάθη τοῦ οὐρανοῦ, κατ' ἀνάγκην καταλαμβάνομεθα ὑπὸ τῆς μελαγχολίας. Δὲν ἐνθυμοῦμαι τίς τῶν νεωτέρων ποιητῶν περιέγραψε τὴν φρίκην, ἣτις κατέλαβε κατὰ πρῶτον τὸν ἄνθρωπον μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου. Σήμερον τὸ φαινόμενον τοῦτο δὲν μᾶς φοβίζει ἐπὶ τοσοῦτον πλέον. Συνήθεια, συνήθεια· ὁ παλαιὸς ἐκεῖνος βασιλεὺς τοῦ Πόντου ἐλάμβανεν ἐπὶ τέλους τὸ ὄπιον ὡς εὐάρεστον κατα-

πότιον, εκείνο, ὃ περ εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους φέρει τὴν καταστροφὴν καὶ τὸν θάνατον. Ὑπάρχουσι στιγμαί, καθ' ἃς, ἔνεκα τῆς συνηθείας ταύτης, τὰ κάλλιστα τῶν θεαμάτων οὐδεμίαν παρέχουσιν εἰς τὸ πνεῦμα ἡμῶν αἰσθῆσιν. Ὅταν ὁ γέρον Κάντιος, ἐπιθάνατος ἤδη ὠδηγήθη παρὰ τῶν φίλων εἰς τὸν κῆπον αὐτοῦ, ὅστις ἄλλοτε ἦτο ἐνδιαίτημα γλυκερῶν τέρψεων, πλήρης ἀπογοητεύσεως ἐφώνησεν ἀπελπισ — ἀλλὰ τοῦτο ἐπαναλαμβάνεται κατ' ἔτος! Καὶ ἐν τούτοις εἶνε ὠραῖον, ἀθάνατον τὸ φαινόμενον τοῦτο. Τὸ πνεῦμα αἰσθάνεται τότε τὴν καταγωγὴν ἑαυτοῦ. *Alma mater!* μόνον ἐν τοῖς κόλποις σου δύναμαι νὰ αἰσθανθῶ τὴν εὐγένειαν τῆς γενέσεώς μου. Ἡ διαυγὴς πρωία, ἡ σκιαζομένη ἑσπέρα, ἡ ὑπὸ τῶν ἀστέρων κατάφωτος νύξ πόσα διηγοῦνται εἰς τὴν ψυχὴν μου, ὅποιας εἰκόνας καὶ αἰσθήματα καὶ πάθη καὶ πόθους ἀναβιβάζουσιν εἰς τὸ πνεῦμά μου! Ἐλαφρά, μυστηριώδης φρικίασις διέρχεται τὸ σῶμά μου. Ζῶ καὶ ἐγὼ μετὰ τοῦ ἀπείρου· εἶμαι ἄτομον ἐν αὐτῷ, ἀλλ' ἄτομον οὐχὶ ξένον τῆς κινήσεως αὐτοῦ καὶ τῆς ἐνεργείας, ἄτομον ζῶν, διανοούμενον, εὐτυχοῦν, πάσχον.

Ὁ μῦθος, ἡ ποίησις, ἡ ἱστορία, συναντῶνται κατὰ πᾶν βῆμα διαγκωνιζόμενα, ἀλληλομαχοῦντα κατὰ πᾶσαν τὴν ἔκτασιν ἐν ταῖς ὄχθαις τοῦ γηραιοῦ Ρήνου. Ἐδῶ ἡ σκιά τοῦ μύθου, ἐκεῖ τὸ φῶς τῆς ἱστορίας· ἐδῶ ὁ θρυλὸς μυθικοῦ ἥρωος τῶν Νειβελούγγων, ἐκεῖ αἱ ἀνδραγαθίαι ἱστορικοῦ προσώπου τῆς μακρᾶς γερμανικῆς ἱστορίας. Ἀλλ' ὅ τι εἶνε ὠραῖον, θαυμάσιον, γοητευτικόν, εἶνε ἡ ποίησις, μηδέποτε ἐξαντλουμένη πρὸς διαιώνισιν οἰουδήποτε θέματος, εἴτε μυθικοῦ, εἴτε ἱστορικοῦ, πανταχοῦ εὐρίσκουσα ὕλην πρὸς ἐκδήλωσιν ἑαυτῆς, εἴτε ἐν ταῖς σκιαῖς τῶν ὀνείρων τοῦ παρελθόντος, εἴτε ἐν τῇ ἐργασίᾳ τῆς ἱστορίας. Μυστικοί, ἀμφίβολοι ἥρωες ἀπασχο-

λοῦσι τὴν φαντασίαν τῶν ἀπλουστέρων, παριστάμενοι ὑπὸ τῆς ποιήσεως ὡς ὅλως πραγματικοί. Δυσχερῶς δύναται τις νὰ εὔρη φυλὴν τοσοῦτον ὑποπίπτουσαν εἰς τὰς ἐπιδράσεις τῆς φαντασίας, ὅσον τὴν γερμανικὴν. Αἱ δὲ ροπαὶ αὐτῆς πρὸς τὴν θαυματοποιίαν προβαίνουν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ αὐτὰ τὰ πραγματικὰ ἀντικείμενα περιβάλλει διὰ τοῦ πέπλου τῆς φαντασίας καὶ τῆς ποιήσεως. Ὁ Ρολάνδος εἶνε τοσοῦτον πραγματικός, ὅσον καὶ ὁ Βλύχερος, ὅστις πάλιν εἶνε τοσοῦτον φανταστικός, ὅσον καὶ ὁ παλαιὸς ἱππότης τοῦ μεγάλου Καρόλου. Δύναται τις εἰπεῖν, ὅτι ὁ Ρῆνος κατ' ἐξοχὴν εἶνε ἡ ζωντανὴ παράστασις τῆς ἀλληλουχίας ταύτης μεταξὺ τῶν θρύλων καὶ τῆς ἱστορίας, τῶν μύθων καὶ τῆς πραγματικότητος. Διέρχονται ἐπὶ τῶν κυμάτων αὐτοῦ αἰσκιαὶ καὶ τὰ εἰδῶλα τῆς ποιήσεως, ἀλλὰ συγχρόνως ἀντιπαρέρχονται ζῶσαι καὶ πραγματικαὶ αἱ εἰκόνες τῆς ἱστορίας, τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, οἷα ἐκδηλοῦται ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ πολιτισμοῦ διὰ τῶν στρατιωτικῶν ἀγώνων, διὰ τῆς ἐμπορίας, τῆς βιομηχανίας, τῆς καθόλου ἐν γένει μεταξὺ τῶν ἔθνων κινήσεως, συνεργασίας καὶ ἀλληλεγγύης.

Ὀλίγιστα σημεῖα τῆς ὑδρογείου σφαίρας παρέχουσι τοσοῦτον ποικίλον ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν διαφέρον, ὅσον ὁ Ρῆνος. Ἐνταῦθα ἡ ἀνθρωπότης ἠσθάνθη ἑαυτὴν ἰσχυροτάτην, ἱκανωτάτην πρὸς πλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ ἑαυτῆς. Ἀπὸ πολλῶν αἰώνων μεγάλη τελεῖται ἐνταῦθα ἐργασία τῆς ἱστορίας, ἥτις συνήθως ἐν διηνεκεῖ διατελεῖ ἀλληλεγγύη καὶ ἀμοιβαιότητι μετὰ τῆς φύσεως· ὁ Ρῆνος ἔκπαλαι κατέστη τὸ κέντρον τῆς ἐνεργείας ἰσχυροῦ λαοῦ, μεγάλας προσεγγκόντος ὑπηρεσίας ἐν τῇ ἀνελίξει τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἡ ποίησις καὶ ἡ τέχνη, ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἠθικότης, ἡ ἀνθρωπίνη ἐπικοινωνία καὶ τὸ ἀλληλέγγυον, πλέον ἢ ἅπαξ ἐξεδηλώθησαν ἐν-

ταῦθα ἐν ἀπαραμίλλῳ ὑπεροχῇ. Πλέον ἢ ἄπαξ ἡ Γερμανία ἐξεδήλωσε γενναίαν τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος ἰσχὺν καθ' ἀπάσας αὐτοῦ τὰς σχέσεις, πνευματικάς, ἠθικάς, ὑλικὰς, ἡ δὲ ἰσχὺς αὕτη συνεκεντρώθη κατ' ἐξοχὴν ἐδῶ παρὰ τὸν πο-
λιὸν Ρῆνον. Ἀδύνατον νὰ κατανοηθῇ ἄνευ αὐτοῦ ἡ Γερμανία. Ἀπὸ τῶν πρᾶσάντων αὐτοῦ κυμάτων ἐξέρχεται γονιμότης ἐδάφους, ἀλλὰ καὶ γονιμότης πνεύματος, ἥτις ἐδημιούργησε τοσοῦτον διαφέρουσαν, τοσοῦτον ἐξοχον, τοσοῦτον παγκόσμιον τὴν γερμανικὴν ἱστορίαν καὶ οὐ ἡ ἐνέργεια πλέον ἢ ἄπαξ ὑπῆρξε γενναία καὶ εὐεργετικὴ οὐ μόνον διὰ τὴν γερμα-
νικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν εὐρωπαϊκὴν ἱστορίαν.

* *
*

Ἐπεθύμουν, Αἰμύλιε, σήμερον νὰ σοι εἶπω ἐκτενώς περὶ τῶν ἐκ τοῦ Ρῆνου ἐντυπώσεών μου· ὅ τι ἠσθάνθην ἐκ τῆς φύσεως, ὅ τι ἦντλησα ἐκ τῆς ἱστορίας· νὰ ἀναπτύξω τὰς προχείρους σημειώσεις μου, νὰ σε καταστήσω κοινωνὸν τῶν ἀπολαύσεων, ἃς ἠσθάνθην κατὰ τὸ ὀκταήμερον τοῦτο χρο-
νικὸν διάστημα τοῦ πλοῦ μου, ἀφ' ἧς ἡμέρας σ' ἐγκατέλι-
πον, χωρὶς νὰ σε ἀσπασθῶ. Δυστυχῶς δὲν δύναμαι νὰ πράξω τοῦτο ἐπὶ τοῦ παρόντος, στερούμενος τοῦ προσήκοντος χρό-
νου καὶ τόπου. Εἶμαι ἄλλως τε ἐπὶ τοσοῦτον ἀπερροφημένος ἐκ τῶν ἐντυπώσεων, ὧν καθ' ἐκάστην ἀπέλαυον ἐν τῇ με-
γάλῃ φυσικῇ, κοινωνικῇ καὶ ἱστορικῇ σκηνογραφίᾳ, τῇ ἐξε-
λισσομένη παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ, ὃν οἱ Ρωμαῖοι δι-
καίως ἐκάλεσαν *Rhenum superbum*, ὥστε θὰ κατηνάλισκον ἡμέρας ὀλοκλήρους πρὸς ταξινόμησιν καὶ παράστασιν τῶν ἐντυπώσεών μου. Γινώσκεις τὸ δρομολόγιον τῆς *Rheinfahrt*, τῆς ἐπὶ τοῦ Ρῆνου πορείας. Εἰσέρχεται ἐν τινὶ τῶν ἀτμο-